

**Марусинець М.М.,
Іванова В.**
*Прикарпатський національний
університет ім. М.П.Драгоманова*

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ У ДОШКІЛЬНОМУ ТА МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

У статті розглядаються теоретико-методологічні засади дослідження динаміки розвитку творчого мислення дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Подано аналіз результатів емпіричного дослідження. Показано, що розвиток творчого мислення в період кризи 6–7 років має негативну динаміку.

Ключові слова: *творче мислення, дитина дошкільного віку, дитина молодшого шкільного віку, вікові кризи.*

Постановка проблеми

В онтогенезі особистості старший дошкільний та молодший шкільний вік є надзвичайно важливими, оскільки саме в цей період інтенсивно розвивається пізнавальна сфера, здійснюється перехід від сюжетно-рольової гри до навчальної діяльності. Актуальною є проблема розвитку пізнавальної сфери впродовж старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. Особливий науковий інтерес становить перехід від дошкільного до молодшого шкільного віку, який у літературі називають «кризою 6–7 років».

У психолого-педагогічній літературі склалася традиція дослідження психічного розвитку в рамках того чи іншого вікового періоду. Зокрема, особливості розвитку дошкільників досліджувалися Л.Божович, В.Котирло, Г.Костюком, С.Кулачківською, В.Мухіною, Т.Піроженко, Ю.Приходько та ін. Проблеми молодшого шкільного віку пов'язані переважно з вивченням адаптації до шкільного навчання, формування навчальної діяльності, довільності поведінки, моральних якостей та ін. (І.Бех, Л.Божович, В.Давидов, О.Дусавицький, О.Запорожець, Г.Костюк та ін.). Водночас малодослідженим у сучасних психологічних розробках донині залишається перехідний період від старшого дошкільного до молодшого шкільного віку (Л.Божович, Л.Виготський, В.Поліщук). Тому *метою нашого дослідження* є емпіричне вивчення розвитку пізнавальної сфери, зокрема, творчого мислення в старшому дошкільному та молодшому шкільному віці.

Виклад основного матеріалу

Особливості розвитку мислення дітей старшого дошкільного віку викла-

дено у працях О.Запорожця, Д.Ельконіна, В.Котирло, С.Кулачківської, С.Ладивір, Г.Люблінської, В.Мухіної, М.Поддьякова та ін.

У старшому дошкільному віці відбувається розвиток навичок та вмій, які забезпечують вивчення навколишнього середовища, аналіз властивостей предметів і явищ та вплив на них з метою змінювання. Це ґрунтується на наочно-дійовій формі мислення, яка є основою для появи наочно-образного мислення, що дає змогу дитині виконувати завдання за допомогою уявлень, не використовуючи практичних дій [3; 5; 7].

На кінець дошкільного періоду інтелектуальний розвиток дитини характеризується низкою характеристик. З'являються перші прояви інтелектуальної діяльності на основі сприймання, активні предметні дії набувають осмисленого характеру, виникають перші елементарні узагальнення на основі практичних дій з предметами. Розвиток мислення здійснюється в двох планах: безпосередньо дійовому і мовному. Активна інтелектуальна діяльність починається з усвідомлення дитиною «нерозуміння» і з прагнення до пояснення і розуміння того, що вона сприймає. Мислення виявляється як зіставлення і порівняння, стає більш систематизованим та узагальненим. На зміну «ситуативному» мисленню приходить індуктивно-дедуктивне. Дитина стає здатною до міркувань, суджень та оперування поняттями, що характерно для теоретичного мислення.

Перехід від дошкільного до молодшого шкільного віку знаменує так звана криза 6–7 років. Дослідження вікових криз, зокрема кризи 7 років, велися переважно у російській та вітчизняній психології (Л.Виготський, П.Блонський, Д.Ельконін, В.Давидов, О.Леонтьєв, Л.Божович, В.Слободчиков та ін.). Якщо більшість зарубіжних дослідників розглядає вікові кризи як своєрідні вікові аномалії, хворобу зростання, невротичні відхилення, то вітчизняні вчені обґрунтовували протилежну позицію.

Більшість дослідників зазначає, що перехідний період від дошкільного до молодшого шкільного віку є кризовим періодом. Наявність негативних явищ у симптомокомплексі перехідного періоду — вторинна ознака. Головна ознака полягає в тому, що негативна симптоматика, зі зростанням якої відбувається зростання позитивної, є тіньовою, зворотним боком позитивних зрушень, котрі розгортаються в структурі особистості дитини. Криза перехідного періоду полягає не в існуванні негативних явищ, а в небезпеці упущення в розвитку позитивних психологічних особливостей, які постають за ними.

Молодший шкільний вік є новою віхою в розвитку дитини, який охоплює у хронологічному аспекті проміжок від 6–7 до 10–11 років. Цей вік характеризується значними змінами у функціонуванні мозку. До моменту вступу до школи мозок дитини є структурно достатньо зрілим, однак упродовж кількох років продовжують дозрівати й формуватися нервові елементи і зв'язки між ними, що зумовлює пластичність головного мозку. Остання властивість зумовлює той чи

інший рівень розвитку окремих структур мозку залежно від інтенсивності їх використання.

Молодший шкільний вік у психологічній науці прийнято виділяти у зв'язку з початком відвідування дитиною школи. Змінюється характер провідної діяльності: від гри, провідної діяльності в дошкільному віці, молодший школяр переходить до навчальної діяльності. Тому розвиваються мотиви, цілі, інтереси дитини. За словами Л.Виготського, у цей період відбувається перехід від навчання за власною програмою до навчання за програмою, заданою дорослими.

Таким чином, теоретичний аналіз динаміки розвитку особистості в старшому дошкільному та молодшому шкільному віці свідчить про те, що рівень розробленості питань, пов'язаних із формуванням особистості в стабільні періоди, є досить високим. Малорозробленим і дискусійним залишається вивчення «кризи 6–7 років», яка безпосередньо передуює формуванню навчальної діяльності як провідної в молодших школярів. Подальші наші дослідження будуть пов'язані з вивченням особливостей розвитку пізнавальної сфери загалом і творчого мислення, зокрема, у дітей, які переживають кризу 6–7 років.

На першому етапі дослідження здійснювалося діагностичне обстеження рівня розвитку в досліджуваних творчого мислення. Дослідження проводилося на дітях 4–5, 6–7 і 8 років за тестом Е.Торренса (образна батарея). У дітей 4–5 років творче мислення вивчалось на тестом Е.Торренса «Намалюй картинку» (форма А) в модифікації С.Чурбанової.

Модифікація полягала в знятті часових обмежень та адаптації інструкції до віку досліджуваних. Відсутність часових обмежень сприяла втіленню всіх ідей — до того часу, поки дитина не відмовлялася виконувати завдання. Спроби тривали до повного вичерпування стимульного матеріалу. Заняття проводилися індивідуально.

Для дослідження дітей 6 років використовувалася стандартна батарея фігурних тестів (форма А), яка складалася з трьох тестів («Намалюй картинку», «Незавершені фігури», «Фігури, що повторюються»), у дітей 9 років використовувалася та сама батарея форми В.

Основними показниками креативності виступали біглисть, гнучкість, оригінальність і розробленість (комплексність) рисунків. За кожним показником підраховувалися бали, і їх сума складала загальний бал креативності. Для статистичного опрацювання використовувалися «сирі» бали.

Численні дослідники вказують на необхідність якісного аналізу результатів, одержаних за тестом Е.Торренса. Ми використали схему аналізу, запропоновану С.Чурбановою. Використання методики Е.Торренса дало нам змогу одержати результати динаміки розвитку творчого мислення впродовж старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. Опрацювання одержаних результатів здійснювалося з використанням кореляційного, факторного та кластерного аналізів.

У дослідженні взяли участь діти, що відвідували дитячий дошкільний заклад № 8 (48 осіб), та учні молодших класів загальноосвітньої школи № 11 м. Мукачево (61 особа). За його результатами встановлено такі особливості розвитку творчого мислення дітей 4–5 років.

Дошкільники переважно успішно справляються з модифікованим тестом Е.Торренса. Показники креативності мають чіткі відмінності.

Діти дошкільного віку в ході дослідження за тестом Е.Торренса використовують такі категорії, як їжа, транспорт, тварини. За результатами дослідження, ми поділили дітей на три групи: 1) група, що малювала тільки предмети (їжу, одяг), часто елементарні; 2) група, що малювала як предмети, так і живі об'єкти (тварин, людей), які можуть бути як реалістичними, так і уявними; 3) група, що відображала реальні об'єкти.

Рисунки дітей другої групи відрізняються більшою розробленістю, більшою оригінальністю сюжету, що оцінюється вище. Рисунки деяких дітей мали виражену сюжетну лінію: казковий сюжет з певною динамікою та великою кількістю персонажів. Групу, що в рисунках відображала реальні об'єкти (транспорт, дерева), на відміну від уявних, більше цікавило питання внутрішнього облаштування об'єктів, їх функціонування. Тому в ході малювання дитина повідомляла велику кількість деталей, що стосувалися об'єкта. Розробленість рисунка досягала значною кількістю деталей в об'єкті, а не за рахунок збільшення об'єктів.

Виявлено взаємозв'язок показників біглості, гнучкості, оригінальності та розробленості, що виявляється у тому, що вони займають близькі рангові місця. Виняток становлять показники оригінальності і розробленості. В одних дітей ці показники мають близькі рангові місця, а в інших — значні відмінності (до 10 одиниць). Щодо гнучкості, то у креативних дітей часто зустрічається одна й та сама категорія, але різний погляд на використання стимульного матеріалу.

Діти, що мають високий рівень розвитку творчого мислення, здатні давати узагальнені назви рисункам, використовуючи стимульну фігуру як одну зі складових частин цілісного образу. У дітей, що мають середній на низький рівень розвитку творчого мислення, назва чітко відповідає рисунку.

Про високий та середній рівні розвитку творчого мислення у дошкільників свідчать високий рівень зацікавленості, тривалий час роботи з рисунком, його розробленість, розгортання дій у ньому та диференційований опис об'єкта у зовнішньому мовленнєвому плані.

Діти з низьким рівнем розвитку творчого мислення при зображенні окремих об'єктів діють чітко, відповідно до інструкції. На відміну від дітей з високим рівнем розвитку творчого мислення, для них не характерні сюжетні рисунки. Активність виявляється лише в біглості, зміні об'єкта. Дитина просто перелічує зовні подібні, аналогічні образи, і рисунок полягає у простому обведенні стимульної фігури. Тому поряд з високою біглістю мислення, гнучкість залишається

низькою. Зовнішня мовленнєва діяльність виявляється в тому, що дитина мовчки реалізує задум, повідомляючи тільки назву об'єкта та його призначення. Тому вони одержують невисокі показники з оригінальності та розробленості. Після виконання рисунка дитина відразу втрачає інтерес до нього.

Таким чином, домальовування стимульної фігури дітьми з високим рівнем розвитку творчого мислення має більш складний характер та багатий спектр.

Діти, що мають середній рівень розвитку творчого мислення, часто дотримуються одного способу в кількох рисунках. При цьому вони демонструють спроби пошуку нового способу. Деякі діти знаходять новий спосіб за допомогою використання додаткового стимульного матеріалу в одному рисунку.

Діти з низьким рівнем розвитку творчого мислення демонстрували стереотипність у виконанні рисунків (пес, кішка, тулуб корови тощо). Але окремі діти шляхом використання доповнення показують високі способи дорисовування, маючи низькі показники гнучкості, розробленості й оригінальності.

Розвиток творчого мислення у дітей 6–7 років має відмінності.

Показники творчого мислення по групі переважно відповідають віковій нормі. До першого рівня належать діти, що випереджають вікову норму за показниками творчого мислення, до другого рівня — діти, показники яких відповідають віковій нормі, до третього рівня — діти, результати яких нижчі за вікову норму.

Зіставлення показників творчого мислення (біглості, гнучкості, оригінальності та розробленості) дає можливість якісно оцінити міру вираженості кожного показника в загальному балі. Деякі діти мали високі показники біглості, гнучкості та оригінальності, але низькі за розробленістю. Це дає підстави вважати, що причиною високого рівня творчого мислення є велика кількість оригінальних та гнучких ідей, а не розробленість рисунка. Інші діти, навпаки, мали високі показники розробленості рисунка, середній рівень оригінальності та низькі показники гнучкості й біглості. При цьому загальний бал є досить високим, що пояснюється високою деталізацією рисунка.

Трапляється, що біглисть і гнучкість визначають загальний бал творчого мислення. При цьому показники оригінальності та розробленості значно нижчі. Фактично дитина обмежується силуетним зображенням об'єктів.

У деяких дітей переважає показник оригінальності. Рисунки достатньо деталізовані, на них зображено видумані персонажі: «об'єktiv фотоапарата, що ожив», «багатоніжка» тощо. Подібних назв і рисунків більше не було у вибірці, тому такі діти одержували високі бали за оригінальністю.

Іноді високі бали за оригінальністю пов'язані не стільки з оригінальними рисунками, сюжетами, скільки з ігноруванням вихідного стимулу, тобто дитина називає рисунок, але зовнішня подібність названого об'єкта не вгадується. Збільшення показника оригінальності може бути пов'язано з породженням ідей

формально оригінальних, але реально пов'язаних простою аналогією.

Установка на «незвичайний» рисунок у деяких дітей проявлялася у незвичайних назвах до звичайних рисунків («незвичайний будинок», «незвичайний заєць», «чарівне дерево»).

За назвою рисунка дітей можна поділити на три групи. Першу групу становлять діти, які найчастіше називали рисунок одним словом, що стосувалося безпосередньо зображеного об'єкта. Не існувало сюжету, зображувалися зазвичай побутові предмети. До другої групи належать діти, які використовували у назві узагальнення, визначаючи сюжет, що описував самі події та обставини, що їм передували. Рисунок містив динаміку дій дійових осіб. Третя група є найчисельнішою. Діти не просто називали нарисований об'єкт, а й використовували в його назві характеристику. Простежується сюжет, але назва не має узагальнюючого характеру, як у групі 2.

Цікавим при якісному аналізі даних виявився ракурс об'єкта, що зображувався: збоку, зверху тощо. Крім цього, у них наявна динаміка. Ці рисунки відрізняються від звичних стандартних рисунків дітей 6 років.

Частина дітей взагалі не встигала виконати завдання третього тесту. Обмеження в часі призводили до того, що вони встигали виконати лише чотири-п'ять завдань із 30. Часові обмеження у деяких дітей впливали на тактику малювання: рисунки не відрізнялися оригінальністю та гнучкістю, переважали різні варіанти одного образу.

Було також виявлено особливості розвитку творчого мислення дітей 8 років. Результати нижче вікової норми можна спостерігати за показниками біглості і розробленості. Результати вище вікової норми можна спостерігати за всіма показниками. Найчисельнішу групу, результати якої перевищують вікову норму, виявлено за показником оригінальності, найменш чисельну — за розробленістю. Існують рисунки, побудовані за гумористичними сюжетами: людина з квадратною головою («ось що означає бути розумним»).

Завдяки використанню тестів Е.Торренса виявлявся рівень творчої активності та продуктивності дивергентного мислення. З'ясувалися особливості розвитку творчого мислення у дошкільників та молодших школярів.

Таблиця 1

Динаміка розвитку творчого мислення на підставі дивергентної продуктивності від дошкільного до молодшого шкільного віку

Показники	Дошкільники	Перехідний період	Молодші школярі
1	2	3	4
Образний матеріал			
швидкість	7,02	6,95	8,98
гнучкість	2,06	1,97	2,38
оригінальність	6,25	6,30	9,63
флексибільність	15,10	15,02	18,24

Продовження таблиці 1

1	2	3	4
Семантичний матеріал			
швидкість	4,32	4,24	6,65
гнучкість	1,56	1,70	2,18
флексибільність	8,34	8,42	11,75
Символічний матеріал			
швидкість	3,04	2,88	4,65
оригінальність	1,47	1,67	2,65

Аналізуючи дані, одержані за допомогою методу поперечних зрізів у дошкільників різного віку, слід констатувати наявність як позитивної, так і негативної динаміки розвитку творчого мислення. Позитивна динаміка пояснюється особливостями віку та індивідуальними особливостями розвитку особистості. Негативна динаміка може залежати від уповільнення темпів зростання, а також від досвіду дитини, таких рис, як невпевненість, замкненість, які під час виконання тесту можуть знижувати результати.

Таблиця 2

**Розподіл досліджуваних за групами залежно від
рівня розвитку творчого мислення**

Вік, у роках	Рівні розвитку творчого мислення (у %)		
	Високий	Середній	Низький
4–5	16	49	35
5–6	21	53	26
6–7	9	51	40
7–8	18	54	28

Дані табл. 2 свідчать про те, що динаміка розвитку творчого мислення в дошкільному та молодшому шкільному віці має свою специфіку. Так, у період 4–5 та 5–6 років спостерігається позитивна динаміка розвитку творчого мислення. Зокрема, зростає кількість дітей, що мають високий та середній рівень його розвитку. Між тим насторожує той факт, що виявлено негативну динаміку розвитку в період 5–6 та 6–7 років. Спостерігається суттєве зниження кількості дітей, які мають високий рівень розвитку творчого мислення, водночас зростає кількість тих, хто має низький рівень розвитку. Динаміка в наступний період є позитивною, хоча не досягає рівня 5–6 років.

Пояснень цього факту може бути кілька. Перший зафіксований факт негативної динаміки пояснюється, очевидно, тим, що дитина переживає кризу 6–7 років, пов'язану з тим, що попередня діяльність перестає її задовольняти, і вона потребує «серйозної» діяльності, якою для неї стає навчання у школі. Зниження рівня розвитку творчого мислення може також бути пов'язане з тим, що перехід

від дитячого садка до школи супроводжується відсутністю серйозних занять з дитиною. Ідеться про перерву в заняттях дошкільників, які готуються до школи.

Позитивна динаміка наступного періоду (6–7 та 7–8 років) пов'язана з тим, що дитина включається до систематичної навчальної діяльності. Це дає певний прогрес, але не забезпечує дитині повернення на вихідний рівень 5–6 років. Пояснюється це, на нашу думку, тим, що навчальна діяльність, особливо у перший рік навчання, вимагає від молодшого школяра більшої відповідності стандартам, правилам, ніж від дошкільника, а також засвоєння певних стереотипів. Тому розвиток творчого мислення відбувається не так інтенсивно, як у дошкільному віці.

Висновки

Отже, результати дослідження динаміки розвитку творчого мислення в дошкільному та молодшому шкільному віці свідчать про наявність негативної динаміки основних показників у період 6–7 років, що пов'язано з переживанням дитиною вікової кризи та відсутністю цілеспрямованих і систематичних занять з дошкільниками перед вступом до школи. Тому перспективи подальших досліджень пов'язані зі створенням творчого тренінгу для корекції цієї негативної динаміки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И.Божович. — М. : Просвещение, 1968. — 435 с.
2. Выготский Л.С. Детская психология / Л.С.Выготский // Собрание сочинений: в 6-ти т. — М., 1984. — Т. 4. — 432 с.
3. Запорожец А.В. Психология детей дошкольного возраста: развитие познавательных процессов / А.В.Запорожец, Д.Б.Эльконин. — М., 1964. — 352 с.
4. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: в 2 т. / А.Н.Леонтьев; под. ред. В.В.Давыдова [и др.]. — М.: Педагогика, 1983. — Т. 1. — 392 с. — Т. 2. — 320 с.
5. Новоселова С.Л. Развитие мышления в раннем возрасте / С.Л.Новоселова. — М., 1978. — 159 с.
6. Поліщук В.М. Психологічні особливості дітей перехідного періоду від дошкільного до молодшого шкільного віку: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 / В.М.Поліщук. — К., 1995. — 198 с.
7. Пономарев Я.А. Знание, мышление и умственное развитие / Я.А.Пономарев. — М., 1967. — 264 с.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: в 2 т. / С.Л.Рубинштейн. — М.: Просвещение, 1989. — Т. 1. — С. 360–441.
9. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды / Д.Б.Эльконин; под ред. В.В.Давыдова, В.П.Зинченко. — М., 1989. — 560 с.

В статье рассматриваются теоретико-методологические основы исследования динамики развития творческого мышления детей дошкольного и младшего школьного возраста. Дан анализ результатов эмпирического исследования. Показано, что развитие творческого мышления в период кризиса 6–7 лет имеет негативную динамику.

Ключевые слова: *творческое мышление, ребенок дошкольного возраста, ребенок младшего школьного возраста, возрастные кризисы.*

The article discusses the theoretical and methodological foundations of the study the dynamics of the creative thinking of children of preschool and early school age. Paulhan analyzing results. It is shown that the development of creative thinking during the crisis of 6–7 years has a negative dynamic.

Key words: *creative thinking, a child of preschool age, children of primary school age, the age crisis.*